

II

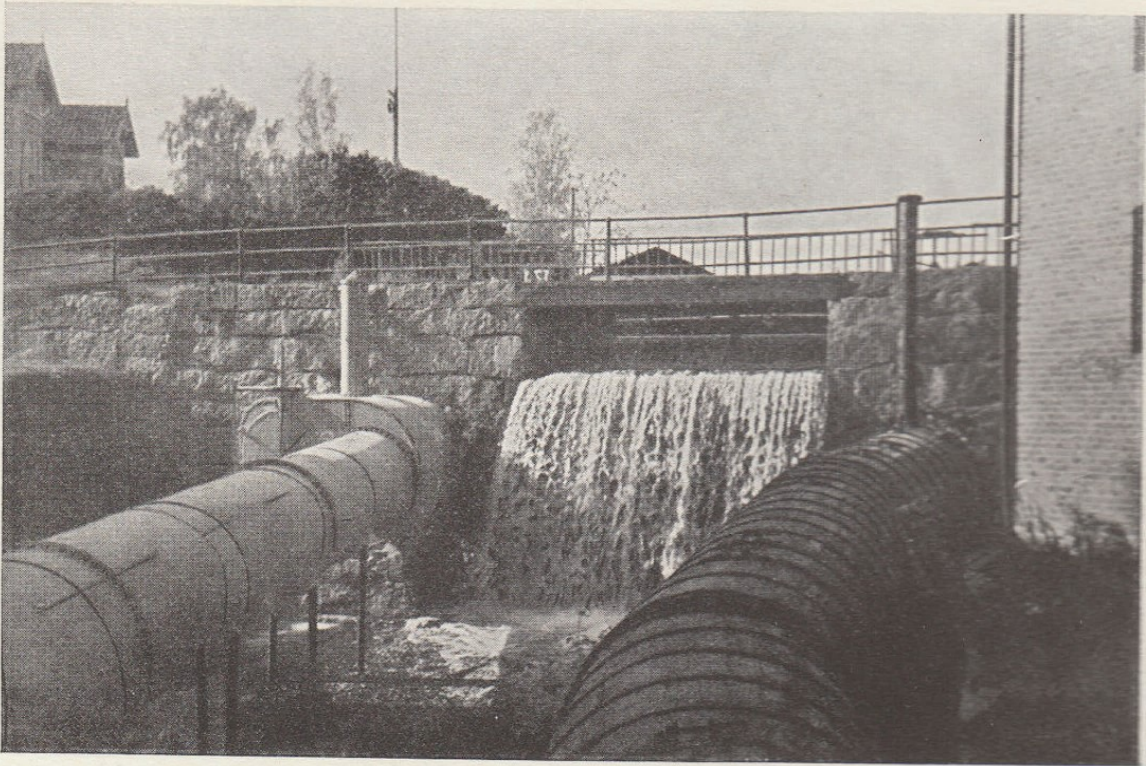
MAANOMISTUSSUHTEIDEN MYÖHEMPI KEHITYS

1. Taistelu Tervakosken padosta

a) Toiva ja Tervakosken pato

Maanomistuksen laajentuminen yli Tervakosken kartanon maiden on eräs seuraus paperitehtaan olemassaolosta. Kun tämä tehdas 1818 perustettiin, jäivät koskessa olevat patolaitteet aluksi täysin entiselleen, so. sellaisiksi kuin ne oli aikoinaan rakennettu myllyä ja sahaa varten. Mutta paperitehdas ei ehtinyt olla montakaan vuotta käynnissä, kun osoittautui tarpeelliseksi rakentaa pato kokonaan uudelleen. Erikoisesti syksy 1822 oli niin vähävetinen, että paperin valmistus uhkasi keskeytyä kokonaan. Jotta vettä saataisiin runsaammin ja jotta se olisi mahdollisimman puhdasta, sorasta ja muista maa-aineista vapaata, ryhtyi Gustaf Georg Nordenswan syventämään kosken uomaa padon yläpuolella ja samalla rakentamaan uutta patoa. Virtaa syvennettiin jopa kahden sylen syvyyteen ja levitettiin kahdestatoista kahteenkymmeneenseitsemään kyynärään. Kaksi virrassa olevaa kalliota räjäytettiin kokonaan. Tärkein päämäärä kuitenkin padon uusimisella oli vedenpinnan kohottaminen.

Töiden suunnitteluun ja johtoon kiinnitettiin maamme tämän alan etevin ammattimies, vapaaherra Carl Rosenkampff, jota myöhemmin lukuisten koskenperkaus- ja järvenlaskutöiden takia ruvettiin nimittämään »koskiparooniksi». Kun Rosenkampff oli vesirakennusalalla maan korkein virka-

Tervakosken pato

mies, oli hänen käyttämisensä Tervakosken padon uudistustöissä tärkeä varmuustoimenpide maanviljelijäin taholta mahdollisesti syntyvää painostusta vastaan.

On hyvin luultavaa, että jo paperitehtaan perustamisen aikana katsottiin Tervakosken padon tuottavan haittoja maanviljelykselle, vaikkakaan mitään julkista riitaa ei ollut syntynyt. Ne maat, jotka padosta ensimmäisinä joutuivat kärsimään, olivat omia maita. Mutta padon olemassaolo tuntui myös Toivan kartanon rantamailla. Toivan omistaja oli lisäksi paikkakunnan innokkaimpia maanviljelijöitä. Kartanon omisti tällöin Tervakosken omistajan Gustaf Georg Nordenswanin veli, kamarineuvos H. Chr. Nordenswan. Tämän erikoisista maanviljelysharrastuksista puhuu hänen saamansa 6 000 hop.ruplan suuruinen maanparannuslaina valtion varoista. Lainan hän käytti etupäässä suonviljelykseen, so. Toivanjoen ja Alasjärven rantamaiden viljelyyn. Vaikka tämä tapahtui jo ennen yllä mainittua padon uusimista, hän totesi kuitenkin veden joessa asustavan siksi korkealla, että laskuojat

eivät kunnollisesti vetäneet. Alavimmilla paikoilla maa pysyi aina märkänä ja happamana ja siksi viljelytulokset olivat sangen heikot.

Kun kaikesta tästä huolimatta patoa pyrittiin entisestä vielä korottamaan, niin on aivan ilmeistä, että tällaista toimenpidettä vastaan olisi syntynyt vastustusta, ellei padon uudistussuunnitelmien johdossa olisi käytetty maan arvovaltaisinta asiantuntijaa ja alan johtavinta virkamiestä. Silloin kun patoa viimeksi oli korotettu, mikä oli tapahtunut sahan perustamisen yhteydessä 1780, ei mitään maanomistajien tyytymättömyyttä voinut syntyä, sillä padon korottajat, Brunow ja Ugglä, omistivat myös yläpuoliset alueet, so. Kuosarin ratsutilan, Tuomolan rälssitilan sekä Vahteriston eli Toivan verotilan, jotka yhdessä muodostivat Toivan kartanon. Tilanne oli kokonaan toinen, kun Tervakoski ja Toiva kuuluivat eri omistajille.

Kamarineuvos H. Chr. Nordenswan kuoli jo 1822 ja Toiva siirtyi hänen pojalleen Johan Henrik Nordenswanille. Juuri tähän aikaan oli suunnitteilla Tervakosken padon korottaminen, mikä sitten 1823 Rosenkampffin johdolla toteutettiin. Tästä alkoi Toivan ja Tervakosken välinen jännitys. Ilmireiä tuskin olisi milloinkaan syntynyt, ellei paperitehtaan kehitys olisi joutunut aivan uuteen vaiheeseen.

Tampereen paperitehdas, joka lähinnä Tervakosken kanssa oli huolehtinut maamme paperintarpeen tyydyttämisestä, oli 1841 koneellistettu. Tästä oli seurauksena, että vanha käsinvalmistustekniikka ei enää riittänyt pitämään Tervakoskea kilpailukykyisenä. Sen oli joko väistyttävä tai seurattava Tampereen tehtaan esimerkkiä. Georg Nordenswan, joka 1839 oli tullut Tervakosken omistajaksi, valitsi jälkimmäisen vaihtoehdon ja niin hän sekä yritykseen osakkaaksi liittynyt kauppias B. C. Stenius ryhtyivät 1850 muuttamaan paperitehdasta koneelliseksi. Tämä kysymys tulee lähemmin käsiteltäväksi myöhemmin.

Toivan taholla vuosien kuluessa patoutunut tyytymättömyys purkautui nyt ilmoille, sillä uuden paperitehtaan rakentaminen merkitsisi tietenkin myös padon korottamista. Jos Toivan taholta mielittiin päästä todella vaikuttamaan asian kulkuun riittävän ajoissa, oli välttämätöntä saada toteennäytetyksi, että pato jo korottamattomanakin tuotti suurta haittaa maanviljelykselle aiheuttaen joka vuosi tulvavahinkoja. Tässä tarkoituksessa J. H. Nordenswan, joka myös oli saanut kamarineuvoksen arvonimen, vei

asian kihlakunnanoikeuteen. Se oli esillä kevätkäräjillä 1850. Hän ei tämän oikeudenkäynnin avulla vielä pyrkinyt lainkaan siihen, että hän olisi vaatinut padon alentamista. Hänelle riitti tässä vaiheessa saada oikeudessa toteennäytetyksi, että Tervakosken pato jo tällöin ehkäisi Toivanjoen ranta-alueiden viljelemistä. Tällaista oikeuden vahvistamaa toteamista hän tulisi myöhemmin käyttämään, jos todella patolaitteen muutoksiin ryhdyttäisiin.

Uusi koneellinen paperitehdas oli tarkoitus rakentaa vanhan tehtaan alapuolella olevan myllyn paikalle ja siirtää mylly entisen sahan paikalle. Saha oli näet 1835 metsien häviämisen pelosta määrätty kokonaan lopetettavaksi. Tämän ajan teollisuustoimintaa rajoittavia määräyksiä kuvaa sekin, että ei edes myllyn siirtoa saanut toimittaa ilman viranomaisten lupaa. Hämeen läänin lääninhallitukselle 1849 lähettämässään siirtolupa-anomuksessa Georg Nordenswan selittää, että hän aikoo tämän myllyn siirron avulla saada uudelleen syntymään senkin tullijauhomyllyn, joka 1818 hävitettiin sen johdosta, että paperitehdas silloin rakennettiin tämän myllyn paikalle. Toisin sanoen, hän aikoi yhdistää eri myllyt samaksi myllylaitokseksi, johon tulisi ensiksikin molempien tullijauhomyllyjen kiviparit, siis kaikkiaan 4 kiviparia. Lisäksi hän yhdistäisi tähän kolmannenkin myllyn, nimittäin yksikiviparisen vehnämyllyn, joka oli nyt siirrettäväksi anotun myllyn alapuolella. Nordenswan vakuuttaa, että vaikka uuteen myllyyn tulisikin viisi kiviparia ja vaikka uusi koneellinen paperitehdas rakennetaankin, ei 1823 rakennettua patoa tulisi korottamaan tai muuten muuttamaan.

Tästä vakuutuksesta huolimatta lääninhallitus määräsi lääninmaanimittari F. F. Gyldénin toimittamaan virallisen tarkastuksen, johon apulaisiksi määrättiin ratsutilallinen Israel Vanhatalo ja tilanomistaja Isak Gästgifvars. Tarkastus toimitettiin syksyllä 1849 ja siinä todettiin, että vesireitti tulee Lopelta muodostaen siellä n. 10 virstan päässä Tervakoskelta Nummenkosken, jossa on saha ja 2-kiviparinen mylly. Sitten vesi juoksee Kesijärveen ja täältä Toivanjokea Alasjärveen, mikä on n. 2 ½ virstaa pitkä ja yhden virstan levyinen, paikoitellen n. 4 sylvä syvä. Täältä vesi sitten laskee Tervakosken maiden halki muodostaen putouksen, Tervakosken, ja jatkaa matkaa Uhkoilan, Napialan ja Melkkolan kylien maiden läpi Kernaalan järveen ja sieltä edelleen Vanajanjoen kautta Vanajaveteen. Tervakosken putouksen yläpuolella todettiin joen olevan 3—4 jalkaa syvän, mutta paperitehtaaseen

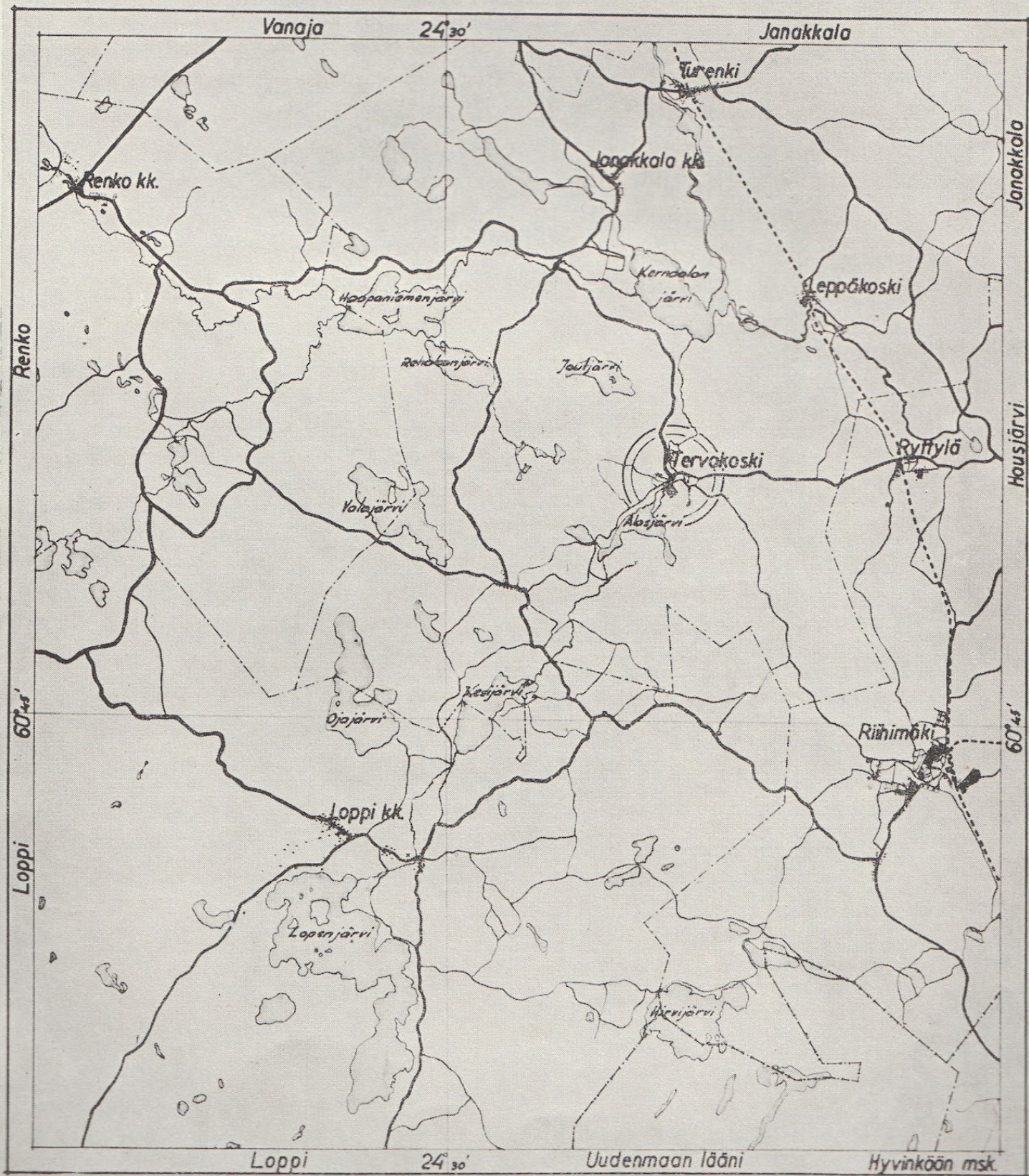
Kartta

Tervakoskesta lähiympäristöineen

Suhde 1:200 000

1 cm = 2 km.

johtavan rännin suussa vettä oli ainoastaan 2 ½ jalkaa. Lopputuloksena tarkastuksesta oli, että myllyn siirrosta ei koituisi mitään haittaa, koska pato jäisi entiselleen.

Läänin kuvernööri O. Rehbinder ei kuitenkaan tyytynyt vielä tähän, vaan lähetti anomuksen ja tarkastuskertomuksen lausuntoa varten tie- ja vesilaitosjohtokunnalle, joka vastasi nykyistä tie- ja vesirakennushallitusta. Tämä ammattivirasto yhtyi Gyldénin kantaan katsoen siis, ettei sillä ollut mitään muistuttamista anomusta vastaan. Mutta omituista kyllä, kuvernööriä ei vielä tyydyttänyt tämäkään, vaan hän määräsi keväällä 1850 suoranaisen tarkastusoikeuden toimittamaan virallisen tutkimuksen sen seikan selvittämiseksi, voiko myllyn siirto aiheuttaa haittaa kosken ylä- ja alapuolen asukkaille.

Tämä äärimmäinen perusteellisuus asian selvittämisessä johtui siitä, että Toivan isäntä J. H. Nordenswan oli kääntynyt kuvernöörin puoleen ja esittänyt valituksen Tervakosken padon aiheuttamista vahingoista hänen maanviljelykselleen. Tarkastusoikeuden puheenjohtajaksi tuli Janakkalan tuomiokunnan tuomari Carl v. Knorring ja jäseniksi lautamiehet Eerik Eerola, Kustaa Pietilä, Kustaa Iso-Mattila eli Lapio, Kustaa Tuiskula, Josef Olander, Juho Anttila ja Kaarle Kappala. Avustaviksi jäseniksi oli määrätty varalääninmaanmittari Felix Brand. Paikalle oli kutsuttu neljä kosken yläpuolella olevan Vähikkälän kylän edustajaa ja sama määrä sen alapuolella asuvia maanviljelijöitä.

Aluksi luettiin Gyldénin tarkastuskertomus ja sitten J. H. Nordenswanin kirjelmä lääninhallitukselle. Nordenswan selittää omistavansa joen oikealla puolella soita ja niittyjä Tervakosken rajalta Alasjärven luota Kolisevanojan suuhun Kesijärvellä, siis yhtämittaista ranta-aluetta n. 8 virstaa, sekä lisäksi suurimman osan myös vesistön vasemmanpuoleista rantaniittyä. Ainoastaan Vähikkälän kylään kuuluvan Joensuun talon maata ulottuu n. 1 000 kyynärän leveydeltä Toivanjokeen. Hän sanoi jättäneensä asianomaiseen paikkaan, so. lääninhallitukseen, anomuksen valtaväylän (Kongsådrans) avaamisesta Tervakosken kautta maittensa kuivattamiseksi. Nyt vireille pantu vesilaitosten siirtokysymys saattaisi muodostua esteeksi tämän tärkeän suunnitelman toteuttamiselle. Siksi hän jyrkästi vastustaa anottua siirtoa. Tarkastusoikeus tiedusteli sitten paikalle kutsuuilta kosken ylä- ja alapuolella

olevilta asukkailta näiden mielipidettä asiasta. Kaikkien kanta oli se, että pato tällaisenaan ei tuota mitään haittaa.

Katselmusoikeus kävi tämän jälkeen tarkastamassa patolaitteita. Sitten astuttiin veneisiin, joilla siirryttiin tarkastamaan ensin Alasjärven ja sitten Toivanjoen rantamaita. Vieläpä järven ja joen syvyyksiäkin mitattiin ja todettiin, että järvessä Toivanjoen suussa oli vettä ainoastaan 2—3 jalkaa, kun sen sijaan joen syvyys oli n. 6 jalkaa. Edelleen todettiin, etteivät joen yläpuoliset maat kärsi tulvasta päättäen siitä, että viemäriojat eivät olleet täynnä vettä. Joen pohjoispuoliset maat sen sijaan olivat jonkin verran sammaloituneet, mutta katselmusoikeus otaksui tämän johtuvan siitä, että viemäriojat olivat aivan tukossa. Tulviakin voitaisiin vähentää, jos Alasjärveä syvennettäisiin Toivanjoen suun kohdalta.

Kaiken sen perusteella, mitä katselmusoikeus oli saanut selville, se teki päätöksensä, jossa se puolsi Georg Nordenswanin anomusta. Vasta tämän päätöksen saatuaan lääninhallitus oli valmis asian ratkaisemaan: se hyväksyi myllyn siirron ja samalla uuden paperitehtaan rakentamissuunnitelman. Paperitehtaan kannalta tämä ratkaisu tiesi ensimmäistä askelta koneellistumista kohden, sillä tehtaan paikka oli nyt tullut määrätyksi.

Mutta kuten saattaa arvata, tällainen ratkaisu ei ensinkään tyydyttänyt J. H. Nordenswania. Huolimatta siitä, että lääninhallitus oli kaikilla mahdollisilla tavoin panssaroinut päätöksensä, Nordenswan katsoi aiheelliseksi valittaa päätöksen johdosta senaattiin. Valituskirjelmässään hän koettaa monisanaisesti osoittaa, että kosken yläpuolella asuvien oikeuksia kuvernöörin päätöksessä ei ole otettu huomioon. Muutenkin on häntä tämän asian yhteydessä kohdeltu yliolkaisesti. Hän on eräiden muiden kosken yläpuolella asuvien kanssa koettanut saada aikaan perkausta Tervakosken putouksessa, mutta on saanut aina viranomaisten taholta vältteleviä vastauksia. Siksi hänen on nyt pakko hakea oikeutta suoraan senaatilta.

Valituskirjelmän liitteenä seuraa mm. edellä mainittu läänin kuvernöörille osoitettu anomus valtaväylän avaamisesta Tervakosken läpi. Nordenswan selittää, että väylä on välttämätön, koska veden vaivaamasta alueesta n. 2 000 tynn. alaa on pelkkää suota, siitä $\frac{1}{3}$ hänen aluettaan ja koska jo raivatut niityt pyrkivät sammaloitumaan. Ja kaikkeen tähän on syynä yksinomaan Tervakosken pato. Valtaväylä on avattava sellaiseksi, että siitä ei olisi haittaa

myllyille, jotka olivat olemassa jo ennen sahaa varten myönnettyä privilegiota ja jotka voidaan rakentaa uudelleen samoin kuin ne olivat ennen sahan perustamista.

Tässä siis hänen vaatimuksensa. Toteutettuina ne olisivat merkinneet yksinkertaisesti sitä, että ei ainoastaan uudesta paperitehdashankkeesta ja myllyjen järjestelystä olisi luovuttava, vaan lisäksi olisi vanhakin paperitehdas hävitettävä. Muutenhan palautuminen ennen vuotta 1780 vallinneeseen tilanteeseen ei ollut mahdollista, koskapa käsipaperitehdas rakennettiin nimenomaan erään myllyn paikalle.

Senaatti tietenkin lähetti valituksen Hämeen läänin kuvernöörille, jonka oli siitä pyydetty lausunto Georg Nordenswanilta ja liitettävä mukaan myös oma lausuntonsa. Nordenswan liittää selitykseensä insinöörimajuri Munckin lausunnon tutkimuksesta, jonka tämä oli suorittanut veden korkeudesta Alasjärvässä ja Toivanjoessa 1848. Munck oli tullut siihen lopputulokseen, että joen rantaniittyjen sammaloituminen johtuu ennen kaikkea huonosta ojituksesta ja että joen varrella olevat maat eivät kaipaa vedenpinnan laskemista, jos lähimpänä rantaa olevat maat pidetään heinällä. Tämä Munckin tarkastus, joka nähtävästi on suoritettu yksityisesti Georg Nordenswanin aloitteesta, osoittaa kuinka varuillaan Tervakoskella tähän aikaan oltiin patoa uhkaavaan vaaraan nähden. Samalla se osoittaa, että jo ennen näiden riitojen puhkeamista painostus Toivan kartanon taholta oli ollut olemassa.

Kaikista J. H. Nordenswanin ponnistuksista huolimatta Georg Nordenswan sai luvan anomaansa myllyjen siirtoon. Senaatti näet hylkäsi J. H. Nordenswanin valituksen 1851. Vasta nyt hänen oli pakko tunnustaa voimattomuutensa. Hänellä ei ollut enää mitään keinoa tahtonsa läpiviemiseen¹.

Kun toiminimi A. Wasenius & L. Borgström 1856 tuli Tervakosken omistajaksi, vallitsi Toivan ja Tervakosken välillä rauha. Vakuuttaapa liikkeen johtaja Wasenius ruvenneensa tuntemaan »todellista kiintymystä ja kunnioitusta kamarineuvos Nordenswania kohtaan». Kun J. H. Nordenswan kuoli 1862, perikunta oli halukas myymään A. Wasenius & L. Borgströmille Toivan kartanon. Tämä kauppa olisi tietenkin lopullisesti poistanut uhan Toivan kartanon taholta. Mutta kun Wasenius ei ollut henkilökohtaisesti tätä uhkaa ensinkään tuntenut, ei hän katsonut Toivan ostolla olevan Terva-

kosken kannalta suurtakaan merkitystä. Perimmäinen syy ostohaluttomuuteen oli kuitenkin varojen puute. Liikkeellä olisi tuskin ollut edes luoton avulla mahdollisuutta rahoittaa näin suurta kauppaa, kuten myöhemmin tulemme näkemään.

Wasenius sai kuitenkin ennen pitkää kokea, että Toiva ei ollut vielääkään Tervakosken paperitehtaalle vaaraton. Muodollinen omistajanvaihdos Tervakoskella tapahtui taas 1864, jolloin Tervakoski muodostettiin osakeyhtiöksi. Liikkeen johtoon jäi edelleenkin Wasenius. Osakeyhtiön syntyminen oli merkinä pyrkimyksestä lisätä paperin tuotantoa tehdasta laajentamalla. Toiva asettui tähänkin laajennussuunnitelmaan nähden poikkiteloin. J. H. Nordenswanin perikunta tahtoi estää Tervakoski Ab:n hankkeen tai pakottaa yhtiön taipuaiseksi Toivan oston. Perikunnan puolesta insinöörikapteeni Hugo Nordenswan näet anoi 1867 suunnilleen samoilla perusteilla, joita jo hänen isänsä oli esittänyt, vedenpinnan alentamista Kesijärvessä, Toivanjoessa ja Alasjärvessä, vieläpä Tervakoski Ab:n toimesta ja kustannuksella. Tässä tarkoituksessa Tervakoskessa oleva patolaitos olisi »uudelleen alennettava, muutettava tai poistettava», koska se oli esteenä veden juoksulle.

Hugo Nordenswan oli vesiasian alalla todellinen asiantuntija, sillä hän toimi insinöörinä vesi- ja kulkulaitosten insinöörikunnassa. Hänellä oli siis alan virkamiehenä jo määrättyt suhteet niihin ammattimiehiin, jotka asian ratkaisuun määräävästi vaikuttivat. Jo tämän takia hänen otteensa saattoivat muodostua vakavammiksi kuin aikoinaan hänen isänsä.

Ennenkuin Hämeen läänin kuvernööri ryhtyi syventymään asiaan, hän antoi Tervakoski Ab:lle oikeuden esittää huomautuksensa anomuksen johdosta. Yhtiön lausunto on sangen mitätön, sävyltään suorastaan yliolkainen. Siinä huomautetaan pisteliäästi, että Hugo Nordenswan tulee anomuksessaan siihen naiviin lopputulokseen, että Tervakosken paperitehtaan patolaitteineen »olisi hävittävä vain hänen halunsa takia saada raivata ja kuivata eräitä Toivan maita». Ainoa varsinaisesti asiallinen huomautus, minkä yhtiö tekee ja joka sekään ei ole suuren arvoinen, on seuraava: asetuksessa maaliskuun 8 p:ltä 1820 ja muissa myöhemmin tulleissa samanluontoisissa määräyksissä tarkoitetaan tarpeellisilla koskenperkauksilla vain sellaisia kanavarakennuksia, järvien laskuja ym., joita hallitus, yhteisöt (menigheter) tai useat yksityiset maanomistajat toimeenpanevat edistääkseen koko maan tai kuntien

ja yhteisöjen yleisempää viljelystä ja etua. »Mihinkään näihin ryhmiin eivät herra Nordenswanin viljelyssuunnitelmat kuulune». Näyttää siltä kuin yhtiön taholla ei olisi pidetty tarpeellisena asettua vakaviin puolustusasemiin. Mutta pian saatiin todeta, että Toivan taholta uhkaavaa vaaraa oli aliarvioitu.

Kun lääninhallitus oli saanut Terwakoski Ab:n lausunnon, alkoivat taas samanlaiset tarkastukset kuin ennenkin. Tällä kertaa määrättiin patolaitosta ja vesistöä tutkimaan piiri-insinööri, aliluutnantti K. W. Ullner. Hänen tarkastuskertomuksensa valmistui keväällä 1869. Itse tarkastus näyttää toimitetun jo edellisenä kesänä. Ullner toteaa, että tehdasta pitää käynnissä 2 turbiinia, joista suuremman laskusylinteri on läpimitaltaan 2,69 jalkaa, pienemmän 2,064 jalkaa. Tervakosken joki padon yläpuolella on 3 100 jalkaa pitkä, mutta kaltevuus on vain 0,1 jalkaa. Toivanjoen varrella ja Alasjärven rannoilla hän toteaa olevan matalia niittyjä ja suomaita. Ullner selittää, että hänen saamiensa tietojen mukaan jokea on padon yläpuolelta syvennetty kaksi kertaa, nimittäin 1797 ja 1823. Mutta näillä seikoilla ei ole mitään merkitystä, kun on kysymyksessä nykyisen patolaitteen laillisuus tai laittomuus. Ristiriita on siinä, että maanviljelyksen kannalta olisi edullista, että tulvavesi laskisi nopeasti ja että vesi kesällä olisi alhaalla, teollisuuslaitos taas vaatii veden säilöämistä, siis veden pitämistä säännöllisesti mahdollisimman korkealla.

Hugo Nordenswan viittaa valituksessaan myöskin erääseen tarkastuskertomukseen, jonka 1849 olisi tehnyt myöhemmin maamme ensimmäisenä rautatierakentajana tunnettu insinööriupseeri Knut Stjernwall. Tämä tarkastus onkin nähtävästi kokonaan toimitettu Toivan kartanon aloitteesta. Stjernwallin lausunnon mukaan putous Alasjärvestä tyyneen veteen padon yläpuolella oli 0,5—0,7 jalkaa, mutta nyt on Ullner todennut sen olevan vain 0,09 jalkaa, ja Toivanjoessa silloin ollut koskipaikka, jossa oli muutaman tuuman putous, on kokonaan hävinnyt. Padon vaikutuksesta vesi on kohonnut joessa ja sen yläpuolella olevassa vesistöissä 2,1 jalkaa suureksi haitaksi rantaviljelyksille. Nousuveden aikana nämä maat ovat yhden jalan verran vedenpinnan alapuolella, matalan veden aikana saman verran vedenpinnan yläpuolella. Jos Tervakosken patoa ei olisi tai jos se madallettaisiin »oikeisiin suhteisiin», olisivat nämä niityt kevättulvan aikana n. 1 jalkaa ja kuivana aikana n. 3 jalkaa vedenpinnan yläpuolella. Tähän olisikin päästävä. Siksi

Ullner ehdottaa, että pato rakennettaisiin uudelleen 1,7 jalkaa nykyistä matalammaksi varustettuna 5,1 jalkaa leveällä luukulla, joka olisi auki aina tehtaan seisoessa. Tällöin padon yläpuolella olevan vesistön pinta ei nousisi luonnollisen tasonsa yläpuolelle, mutta tehdas kuitenkin saisi juuri sellaisen vesimäärän, mitä luonnollinen vedenkorkeus edellyttää. Riittäisikö tämä tehtaan tarpeisiin, siihen kysymykseen Ullner jättää vastaamatta. Sen sijaan hän huomauttaa insinöörikapteeni Nordenswanin anomuksesta, että ennenkuin päästään niin pitkälle, että kaikki ranta-alueet olisivat täysin kuivat, olisi Alasjärveä laskettava 10,35 jalkaa tai kokonaan kuivattava, niin että vain n. 3 jalkaa syvä uoma jäisi veden kulkua varten.

Nyt oli asiantuntijalausunto ensi kertaa Tervakoskelle täysin epäedullinen. Ja se muodostui suorastaan uhkaavaksi sen johdosta, että tie- ja vesikululaitosten ylihallitus, joksi nimi 1860 oli muutettu, siltä lausuntoa kysyttäessä yhtyi Ullnerin kantaan, todeten, että luvatonta veden patoamista oli tapahtunut ja että pato oli ehdotetulla tavalla uudelleen rakennettava. Tämä määräsi tietenkin lopullisesti myös lääninhallituksen kannan: sen oli suorastaan pakko yhtyä asiantuntijoihin ja määrätä, että Terwakoski Ab:n oli tehtävä mainitut muutokset, vieläpä tehtävä ne heinäkuun loppuun mennessä 1870.

Vasta nyt Terwakoski Ab:n johto huomasi, että tässä oli totinen tosi kysymyksessä. Mitä oli tehtävä? Ensinnäkin tietenkin oli valitettava kuvernöörin päätöksestä senaattiin. Mutta auttaisiko se? Kaikki asiantuntijathan olivat nyt Tervakosken etuja vastaan. Ellei valituksella muuta saataisi aikaan, kuin että valituksen avulla voitaisiin siirtää päätöksen toimeenpanoa, olisi sekin jo etu. Saataisiin harkinta-aikaa.

Valituksessa oli tietenkin iskettävä Ullnerin lausuntoon kaikin voimin. Se leimattiin täysin harhaanjohtavaksi ja väitteen todistamiseksi valituskirjelmään liitettiin eräitä todistajanlausuntoja. Sellainen pyydettiin ensiksi-kin Georg Nordenswanilta, joka tähän aikaan toimi kruununvoutina. Tärkeätä oli myöskin saada Tervakosken entiseltä teknilliseltä johtajalta, Rich. Bowerylta, selostus tilanteesta 1857, jolloin pato hänen johdollaan rakennettiin uudelleen. Bowery toimi tähän aikaan yli-insinöörinä valtionpankin paperitehtaassa Pietarissa. Kaikkein tärkeimmän lausunnon antoivat kuitenkin yhteisesti Tervakosken paperitehtaan hoitaja F. E. Humble ja Tervakosken

asiantuntijana voimakoneiden alalla käytetty insinööri C. G. Hult. Nordenswanin lausunto oli melko asiaton. Hän selittää vain, että hänen Tervakoskelta lähtiessään pato oli laillisessa kunnossa. Bowery taasen todistaa, että pato rakennettiin 1857 saman korkuiseksi kuin se oli ollut ennenkin. Ainoa muutos, joka sekään ei koskenut itse patoa, oli se, että jokea padon yläpuolella syvennettiin ja esteitä poistettiin.

Humble ja Hult käsittelivät kysymystä laajemmin. He huomauttivat, että peruskohtia Ullnerin kertomuksessa ovat väitteet, että patoa muka uudelleen rakennettaessa olisi korotettu yhden jalan verran ja että tästä olisi ollut seurauksena vedenpinnan nousu padon ja Alasjärven välillä sekä Toivanjoessa siinä määrin, että pienet koskipaikat olisivat hävinneet. Tämä on täydellinen erehdys, mikä johtuu Ullnerin tietämättömyydestä. Hän nimittäin ei tarkastuskertomusta laatiessaan tiennyt, että Humble suoritti väylän perkauksen räjäyttämällä padon yläpuolella ja Toivanjoessa olevia kiviä, vieläpä ruoppaamalla Toivanjoen molempia päätekohtia. Tämä perkaus, joka suoritettiin Tervakosken toimesta ilman mitään painostusta, sai aikaan mm. mainittujen koskipaikkojen häviämisen.

Omassa valituskirjelmässään yhtiö puolestaan pyytää, että keis.maj. joko kokonaan kumoaisi kuvernöörin päätöksen tai palauttaisi asian lääninhallituksen käsiteltäväksi uudelleen ja määräisi myös uuden tarkastuksen toimeenpantavaksi.

Valituksella päästiinkin siihen, että asia lähti uudelleen kiertämään. Tervakoskella hengähdettiin helpotuksesta toivossa, että kun pitkistyy niin mutkistuu. Senaatti pyysi valituksen johdosta lausuntoa tie- ja vesikulkulaitosten ylihallitukselta, joka puolestaan lähetti paperit piiri-insinööri Ullnerille. Tuloksen saattaa arvata: niin hyvin Ullner kuin tie- ja vesikulkulaitosten ylihallituskin pysyivät entisellä kannallaan. Hämeen läänin lääninhallitus, jolta myös pyydettiin lausuntoa, jätti asiakirjat Hugo Nordenswanin nähtäväksi, jotta myös tämä voisi merkitä kantansa valituksen johdosta.

Nordenswan ottaa nyt puolestaan sangen ylimielisen asenteen. Hän ei anna mitään merkitystä niille lausunnoille, joita ovat antaneet Bowery, Georg Nordenswan ja Humble, »jotka itse ovat osallistuneet lain rikkomiseen». Yleensä Hugo Nordenswan käyttää sangen räikeätä puhetapaa, mikä ilmeisesti ei ollut eduksi hänen ajamalleen asialle. Kävi nimittäin paremmin kuin

Toivan päärakennus

Terwakoski Ab:n taholla osattiin toivoakaan: senaatti kumosi helmikuun 2 p:nä 1871 kuvernöörin päätöksen, koska Terwakoski Ab on kieltänyt laitonta veden patoamista tapahtuneen ja siten tehnyt asian riidanalaiseksi, minkä takia Hämeen läänin lääninhallituksen ei olisi pitänyt lainkaan ottaa ratkaistavakseen tätä asiaa. Se kuului tuomioistuimelle. Senaatti kehoittaakin Nordenswana kääntymään asiassa tuomioistuimen puoleen, jos tarpeelliseksi katsoo.

Loppujen lopuksi siis hyökkäys tälläkin kertaa tuli torjutuksi. Mutta päätös tehtiin vain muodollisilla perusteilla. Kysymys siitä, miten asia tulee ratkeamaan, jos se joutuu oikeuden käsiteltäväksi, jäi avoimeksi. Näin ollen oli mahdollista, että senaatin päätös merkitsi vain lopullisen ratkaisun siirtymistä tuonnemmaksi. Toivan kartano jäi siis edelleenkin uhaksi Terwakosken paperitehtaan toiminnalle, vieläpä peloittavammaksi, kuin se milloinkaan aikaisemmin oli ollut.

Hugo Nordenswan ei aikonutkaan hellittää. Asia tuli päiväjärjestykseen jo ennenkuin Tervakosken taholta odotettiin. Ennen riitakysymyksen viemistä oikeuden käsiteltäväksi järjestettiin J. H. Nordenswanin perillisten toimesta uusi virallinen padon tarkastus. Tällä kertaa sen toimittajaksi määrättiin insinöörieverstiluutnantti Knut Pipping. Elokuussa 1871 yhtiön isännöitsijä A. F. Wasenius kirjoittaa asiasta tiedon saatuaan hätäisenä Tervakosken tehtaanhoitaja Humblille, että tämän pitäisi aikaa tuhlaamatta hankkia todistajiksi sellaisia henkilöitä, jotka olivat mukana 1857 suorite- tuissa perkauksissa tai jotka tehtaassa pitkäaikaisesti työssä olleina voivat todistaa, että padon korkeutta ei ollut 1823 jälkeen muutettu. Todistukset pitäisi hankkia jo ennenkuin Pipping ryhtyy työhönsä. Todistajiksi sopivia on tarkoin kuulusteltava, ennenkuin Nordenswan-sisarukset haastavat yhtiön oikeuteen.

Tervakosken taholla oltiin nyt hereillä aivan toisella tavalla kuin 1867. Johtokuntaan eli yhtiön valtuutettuihin oli 1870 tullut arvovaltainen lakimieskin, Leo Mechelin. Mutta voitiinko mitään ratkaisevasti uutta ja edul- lista saada esille tulevaa oikeudenkäyntiä varten lakimiesvoiminkaan? Tervakosken johdonkin taholta oli pakko myöntää, että jos asiaa katsoi yksin- omaan padon yläpuolella olevien maanviljelijäin kannalta, niin pato oli kuin olikin liian korkea. Sen madaltamispäätös saattoi siis hyvinkin olla oikeuden- käynnin lopputuloksena suureksi vahingoksi paperitehtaan toiminnalle. Ikävien seurauksien välttämiseksi ja työrauhan turvaamiseksi oli tässä ta- pauksessa vain yksi täysin varma keino: Toivan kartanon osto. Nyt alkoivat Tervakosken ja Toivan omistajat ruveta ymmärtämään toisiaan. Oikeuden- käynti lykättiin ja kauppaneuvottelut alkoivat.

Toivan kartano, johon kuuluivat, kuten edellä jo mainittiin, Toivan eli Vahteriston verotila, Kuosarin veroratsutila ja Tuomolan rälsstitila, oli perin- nönjaossa jäänyt sisaruksille Hildur, Leocadie ja Antoinetta Nordenswan. Hugo Nordenswan oli siis esiintynyt vain sisartensa asianajajana. Neuvotte- luja yhtiön puolesta näyttää hoidelleen johtokunnan jäsen, konsuli L. Borg- ström. Alkupuolella vuotta 1875 päästiinkin täyteen yhteisymmärrykseen ja toukokuun 6 p:nä vihdoin allekirjoitettiin kauppakirja. Kartanon ja maa- talousirtaimiston — hevoset ja karja mukaan luettuina — hinta oli 95 000 markkaa¹.

Näin siis tämä ensimmäinen vaihe patotaistelusta päättyi Tervakosken maaomaisuuden suureen lisääntymiseen. Kun Tervakosken kartanoon tähän saakka oli kuulunut maata 2 904 hehtaaria, pinta-ala nousi nyt 4 760 hehtaariin.

b) Padon aiheuttamat uudet maanostot

Toivan kartanon osto ei merkinnyt ainoastaan Tervakosken paperitehtaan rauhallista toimintaa häiritsevän tekijän poistumista, vaan se synnytti suunnitelman, joka toteutettuna tiesi uutta patotaistelua. Yhä lisääntyvän vedentarpeen tyydyttämiseksi ruvettiin näet suunnittelemaan kerrossaan padon korottamista. Paperitehtaan toiminta kärsi vesivoiman niukuudesta erikoisesti 1870-luvun jälkipuoliskolla, jolloin kesät olivat tavattoman kuivia. Jotta kuivuuden tuottamaa haittaa voitaisiin vähentää, Tervakosken johto lähetti lääninhallitukselle anomuksen saada korottaa patoa perustellen anomustaan sillä, että se oli paperitehtaan menestyksellisen toiminnan perusedellytys. Toimenpiteestä ei nyt olisi edes mitään haittaa, koska yhtiö itse omisti ne maat, jotka saattaisivat joutua vedenpinnan kohottamisesta kärsimään. Ja omituista kyllä, lääninhallitus antoi melko vähin tutkimuksin todella padon korottamisluvan. Lääninhallituksen päätös 1882 sisälsi sen, että patoa saatiin korottaa 2 jalkaa. Yhtiön taholla ei tietenkään hetkeäkään viivytelty päätöksen täytäntöönpanossa.

Mutta kun pato sitten oli korotettu, eivät sen vaikutukset rajoittuneetkaan vain Alasjärven ja Toivanjoen ranta-alueisiin. Vettä ruvettiin pitämään entistä korkeammalla myös reitin yläjuoksun varsilla, varsinkin Kesijärvessä, jonka ranta-alueesta osa kuului Lopen kuntaan, vieläpä ylempänä olevassa Ojajärvessäkin. Tämä veden säännöstely oli alkanut jo 1850-luvulla, jolloin ruvettiin patoamaan järven ranta-aluetta joen suun kohdalla. Kun näitäkin patoja nyt melkoisesti korotettiin, oli siitä seurauksena uusi painostus ei ainoastaan rantapatojen poistamiseksi, vaan yksintein myös Tervakosken padon alentamiseksi.

Erikoisen kuivina kesinä vesi ei tuottanut koko vesireitin varsilla viljelyksille sanottavia haittoja. Mutta suurina sadekesinä, sellaisina kuin olivat 1902 ja sen jälkeisetkin kesät, vesi asusti alituisesti viljelysmailla herättäen tyytymättömyyttä siinä määrin, että Tervakoskea vastaan sukeutui taas

julkiriita oikeudenkäynteineen. Tämä riita merkitsee aivan uutta, tällä kertaa Lopen taholla syntynyttä painostusta Tervakoskea vastaan.

Ennenkuin puutumme tähän uuteen patotaisteluun, on syytä mainita muutamalla sanalla niistä maanostoista, jotka padon korotus aiheutti Janakkalan puolella, mutta jotka kuitenkin eivät aiheuttaneet mitään oikeudellisia toimenpiteitä Tervakoskea vastaan. Välttääkseen julkiriitoja Terwakoski Ab ryhtyi ostamaan sellaisia rantamaita, jotka olivat padon korotuksen takia joutuneet erikoisesti veden vaivaamiksi. Omistajien kanssa oli selvitty pitkät ajat sillä, että heille oli maksettu niin sanottuja vesirahoja, so. vuotuisia korvauksia veden aiheuttamista vahingoista. Ensimmäisenä Toivan jälkeen ostettiin 1902 samasta Vähikkälän kylästä J. V. Kartanolta Sokson tila, joka oli lohkaistu Riukulan verotilasta ja jonka maat rajoittuivat Tervakosken maihin. Edelleen ostettiin Vähikkälän kylästä H. G. Paloheimolta Takamaa niminen metsälohko 1909, maanviljelijä J. Anttilalta Vuorelan metsälohko 1910 ja J. Joensuulta 1912 Toivanjoen ja Alasjärven rantalualue, joka sai nimekseen Bergudden. Sauvalan kylästä oli 1908 ostettu tilanomistaja Väinö Danielssonilta Toivolän säteri. Samasta kylästä ostettiin vielä Suviniemen tila 1917, Melkkolan kylästä 1911 J. Jaakkolalta Takametsän metsälohko sekä samana vuonna Uhkoilan kylästä Y. Nuoritalolta Halloja niminen metsälohko. Kaikki nämä maa-alueet olivat Janakkalan kunnan aluetta. Terwakoski Ab oli näiden ostojen jälkeen saanut haltuunsa Janakkalassa maata, Tervakosken ja Toivan maat mukaan luettuina, 5 421 hehtaaria.

Ilman riitaa ja puolittaista pakotusta Terwakoski Ab sen sijaan ei ryhtynyt ostamaan saman vesireitin varrella olevia maita Lopen puolella. Mutta kuten jo mainittiin, vesireitin yläpäässä oleva Ojajärvi kuului myös Tervakosken vedensäännöstelyjärjestelmään. Joessa Kesijärven yläpuolella oli ensiksikin pato Nummisten koskessa. Tämän yläpuolelle joen suuhun, siis sille kohtaa, josta vesi lähtee Ojajärvestä, oli rakennettu melko korkea pato. Sen avulla vedenpinta Ojajärvessä voitiin nostaa noin metrillä. Sikäli kuin tästä koitui vahinkoa maanomistajille, oli se korvattava. Korvaus oli määrättävä lääninhallituksen 1861 antaman päätöksen mukaan virallisen tarkastuksen perusteella. Yleensä näitä tarkastuksia ei kuitenkaan pidetty, sillä korvauksista päästiin yhteisymmärrykseen ilman niitä. Niinpä Toivan omistajan, Nordenswanin perikunnan kanssa tehtiin 1865 erikoinen sopimus

10 vuodeksi vuosittaisesta korvauksesta, joka oli 80 mk. Toivan maat ulottuivat näet Ojajärveen saakka ja olivat enemmän kuin muiden tilojen maat veden vaivaamia. Tosin nämä maat olivat torpparien hallussa, mutta kuuluivat kuitenkin tilan maa-alueisiin. Lopullisesti tämä kysymys ratkesi, kun Toiva joutui Terwakoski Ab:lle.

Tietenkin rantamaat kauttaaltaan kärsivät siitä, että järven vedenpinta pidettiin normaalia korkeammalla. Kuivina kesinä pato jouduttiin avaamaan aikaisin alkukesällä, joten vahinkoa ei syntynyt ensinkään. Mutta normaalisina vuosina oli asia toisin, puhumattakaan suurista sadekesistä. Niinpä uuden vuosisadan alkupuolen sateiset kesät saivat aikaan, että vesi ei koko kesän mittaan laskenut viljelysmailta. Syylliseksi tähän tehtiin, ei ainoastaan veden patoaminen Ojajärvessä, vaan 1882 tapahtunut Tervakosken paperitehtaan padon korottaminen. Samoin kuin aikoinaan Toivan omistajat, ryhtyi nyt loppelainen tilanomistaja Artturi Launo esittämään vaatimuksia padon alentamisesta: pato oli alennettava siihen korkeuteen, jossa se oli ennen tätä korotusta. Kun Tervakosken taholla ei oltu tietenkään halukkaita tällaiseen vaatimukseen suostumaan, oli seurauksena oikeudenkäynti. Launo pystyikin näyttämään toteen, että padon korotus oli merkinnyt rantamaiden veden valtaan joutumista, mikä seikka ei ainoastaan estänyt viljelystä, vaan myös aiheutti alavampien niittyjen soistumista.

Oikeudenkäynti, kuten on tavallista vesiasioissa, venyi sangen pitkäaikaiseksi. Kun se vihdoin 1912 päättyi, oli tulos Tervakoskelle vähintään epämiellyttävä: edellä mainittu lääninhallituksen päätöksellä toimeenpantu padon korotus tuomittiin poistettavaksi. On itsestään selvää, että tällainen päätös oli paperitehtaan kannalta sangen turmiollinen. Mutta yhtiöllä oli taaskin käytettävissä sama keino kuin aikoinaan Toivan kartanon nostaman riidan ratkaisussa, nimittäin tilan ostaminen. Aluksi yhtiö tarjoutui ostamaan vain vesiperäiset ranta-alueet. Mutta Launo ei siihen suostunut, vaan vaati, että yhtiön oli ostettava tilat kokonaisuudessaan, nim. 2/3 Seppälän veroratsutilaa ja Oinolan rälssitilaa, joiden yhteinen pinta-ala oli 400 ha ja hinta 165 000 mk, joten keskihinnaksi hehtaarilta tuli 411:50. Hinta oli korkea, mutta »katsoen tehtaan tarpeeseen saada vettä riittävästi, hintaa saattoi pitää kohtuullisena», sanotaan yhtiön vuosikertomuksessa 1912.

Oston jälkeen tiloille, jotka kuuluivat Lopen Launoisten kylään, annettiin uudet nimet, edelliselle Ävik ja jälkimmäiselle Sjövik.

Lopella ei kuitenkaan selvitty yksinomaan sillä, että Launon kanssa oli tehty tilankauppa. Hän ei näet ollut ainoa, joka joutui veden korkeudesta kärsimään. Oikeuden päätös suorastaan velvoitti Terwakoski Ab:n lunastamaan kaikkien tarjokkaiden maa-alueet. Ja niin ostettiin 1913 Juho Mäkiseltä Kyöstilän ja Mäensyrjän rälssitilat, jotka yhdistettyinä saivat nimekseen Sandviken. Mäkiseltä ostettiin lisäksi Ojajärven ranta-alueet Taarilan, Uotilan ja Talolan tiloista. Näistä alueista muodostettiin Vallro niminen tila. Maanviljelijä E. Heikkilältä ostettiin 1916 Ourajoen kylässä oleva Heikkilän verotila ja 1917 H. G. Paloheimolta iso, yli 600 hehtaaria käsittävä Nummenrannan verotila. Kun vielä mainitaan Teerimäen, Metsolan ja Takalan metsälohkot ja Rantaniitty niminen palsta sekä Ab Eklöfiltä ostettu Ilkan tila, on Lopella oleva maaomaisuus tullut mainituksi. Se käsitti kaikkiaan 1 923 hehtaaria¹.

Nyt oli taistelu Tervakosken padosta vihdoinkin päättynyt. Paperitehtaan toimintaa tämä taistelu ei häirinnyt ensinkään. Sen sijaan se vaikutti voimakkaasti Tervakosken maanomistusoloihin. Terwakoski Ab:sta tuli vasten tahtoaan todellinen suurmaanomistaja.

2. Polttoainekysymys ja maanhankinta

Aivan uudelle pohjalle Tervakosken maanhankinta siirtyi, kun se 1916 suuntautui Rengon kunnan alueelle. Edellä on käsitelty sitä maanhankintaa, joka oli välittömästi yhteydessä Tervakosken veden säännöstelyn kanssa. Tämä maiden hankinta vei siihen, että yleensä kaikki reitin varrella olevat veden vaivaamat maat olivat siirtyneet Terwakoski Ab:lle. Tosin 1915 jälkeen tapahtuneet ostot eivät enää kaikki olleet yhteydessä vedenpinnan säännöstelyyn. Eräiden tilojen ostot aiheutti ensimmäisen maailmansodan synnyttämä inflaatio, mikä oli omansa houkuttelemaan rahan sijoituksia maaomaisuuteen.

Osittain tältä pohjalta olivat lähtöisin myös maatilojen ostot Rengosta. Toisena kiihoittimena oli halu varmistaa kaikissa oloissa paperitehtaalte

Tervakosken polttopuuvarastoja

riittävä polttopuun saanti. Johtokunta käsitteli tätä kysymystä kokouksessaan kesäkuun 10 p:nä 1916 ja päätti, »kun polttopuun saanti oli vaikeutunut ja hinnat voimakkaasti nousseet, käyttää 1 milj.mk maaomaisuuden lisäämiseen, jotta polttopuun tarve vastaisuudessa tulisi tyydytetyksi». Toimitusjohtaja sai valtuudet yhdessä metsänhoitaja, vapaaherra Hjalmar Carpelanin kanssa solmia tilankauppoja. Saman vuoden syksyllä määrärahaa lisättiin 500 000 markalla.

Samanaikaisesti ruvettiin polttopuun kallistumisen takia kiinnittämään vakavaa huomiota myös polttoturpeeseen. Jo vuosisadan alussa oli ruvettu miesvoimin nostamaan turvetta Piilonsuosta. Tämä oli kuitenkin kokeilun luontoista. Vihdoin 1916 hankittiin Ruotsista lokomobiili ja turpeennosto koneellistettiin. Johtokunta käsitteli kokouksessaan vuoden 1926 alussa Piilonsuon turpeennostokysymystä. Nosto oli johtokunnan käsityksen mukaan »hyvin primitiivistä». Tehon kohottamiseksi se sähköistettiin 1927.

Pitkistä ajomatkoista huolimatta oli Rengosta ostettu metsiä hakattaviksi jo 1880-luvulla. Nämä metsäkaupat olivat yleensä edullisia, sillä hakkuu-aika oli säännöllisesti 10—20 vuotta. Puut ajettiin talvisaikana Kesijärven

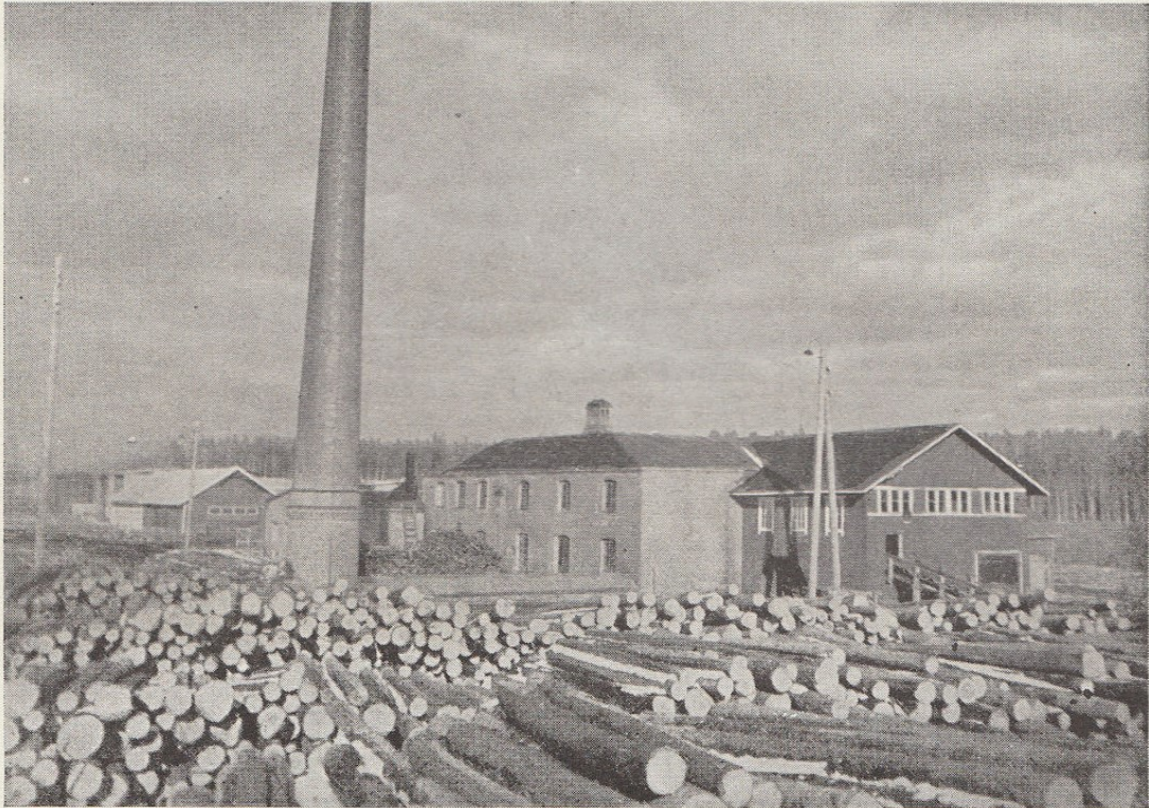

Halkoja vesiteitse Tervakoskelle

rannalle, josta oli ostettu tarkoitusta varten muutaman hehtaarin suuruinen palsta, »halkolaani». Ostetun puutavaran kuljetusta Tervakoskelle yritettiin aluksi, nimittäin 1885, uittamalla. Mutta se epäonnistui täydellisesti. Seuraavana vuonna rakennettiin pieniä, soudettavia proomuja ja kuljetettiin halot miesvoimin perille Tervakoskelle. Tämäkin osoittautui perin hankalaksi ja tuli kalliiksi. Vasta sitten kun tarkoitusta varten hankittiin höyryalus ja isommat proomut, pystyttiin kuljetus Tervakoskelle järjestämään moitteettomasti. Kesän aikana saatettiin kuljettaa jopa 35 000 m³ halkoja.

Tämä laivaliikenteen järjestäminen kohotti yhä Rengon metsien arvoa Tervakoskelle. Se oli myöskin perusedellytys tilojen ostoon tämän kunnan alueelta metsiä silmälläpitäen, joskin myöhemmin uusi kulkuneuvo, auto, syrjäytti tämän puoli vuosisataa käytännössä olleen liikennemuodon 1930-luvulla.

Tilojen ostot Rengossa tapahtuivat yhtenä rykelmänä 1916. Ennen näkemätön hintojen nousu houkutteli maanomistajia tilojen myyntiin ja samasta syystä suuresti kohonneet yhtiön vuosivoitot tilojen ostoon. Samanaikaisesti ostettiin K. Siukolalta Siukolan verotilasta erotettu Aspnäsin uudis-

Saha nykyisessä asussaan

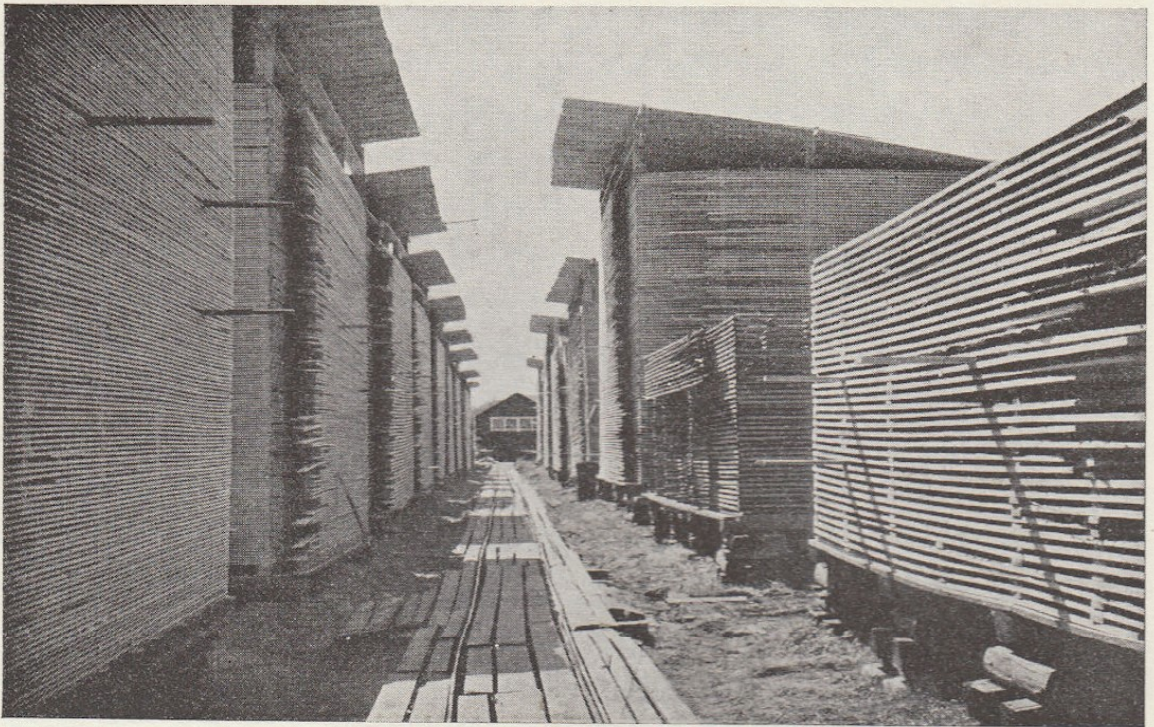
tila, Riihimäen Sähkö- ja Sahalaitokselta Marttilan kantatila ja tästä tilasta aikaisemmin erotettu Haukilammen uudistila sekä H. G. Paloheimolta Rasin, Sydänmaan ja Junnilan verotilat. Maanviljelijä Kukkolalta ostettiin Junnilasta lohkaistu Tallmo niminen metsäpalsta. Kaikki nämä tilat kuuluivat Vehmaisten kylään. Lisäksi ostettiin Nevilän kylästä maanviljelijä K. Ylöstalolta Pukkilan verotilasta erotettu Lilla Bockenin uudistila¹.

Tähän tilojen ostot Rengosta sitten päättyivätkin. Rengon tilojen kokonaispinta-ala oli 2 029 ha, suurimmaksi osaksi metsää.

Tervakoskella kulutettiin tavattomat määrät polttopuuta. Loputtoman rakennustoiminnan takia tarvittiin myös paljon rakennuspuutavaraa. Tätä jouduttiin kuitenkin ostamaan huomattavat määrät niin kauan kuin Tervakoskella ei ollut sahaa. Pieni kotitarvesaha näyttää syntyneen 1900-luvun alussa, mutta se oli niin mitätön, ettei sitä mainita edes omaisuusluettelossa. Vuoden 1919 yhtiön vuosikertomuksessa sanotaan: »kun on tarvittu yhä

Nykyaikaista puiden kuljetusta

Valmista sahatavaraa

enemmän rakennuspuuta ja muuta puutavaraa, on vanha kotitarvesaha ollut täydelleen uusittava, mistä on ollut se etu, ettei tehtaan enää tarvitse ostaa muualta puutavaraa omiin rakennuksiinsa». Tästä vuodesta lähtien saha esiintyy myös tilikirjoissa. Saha tuli tavallaan täydennyksenä metsien hankinnoille.

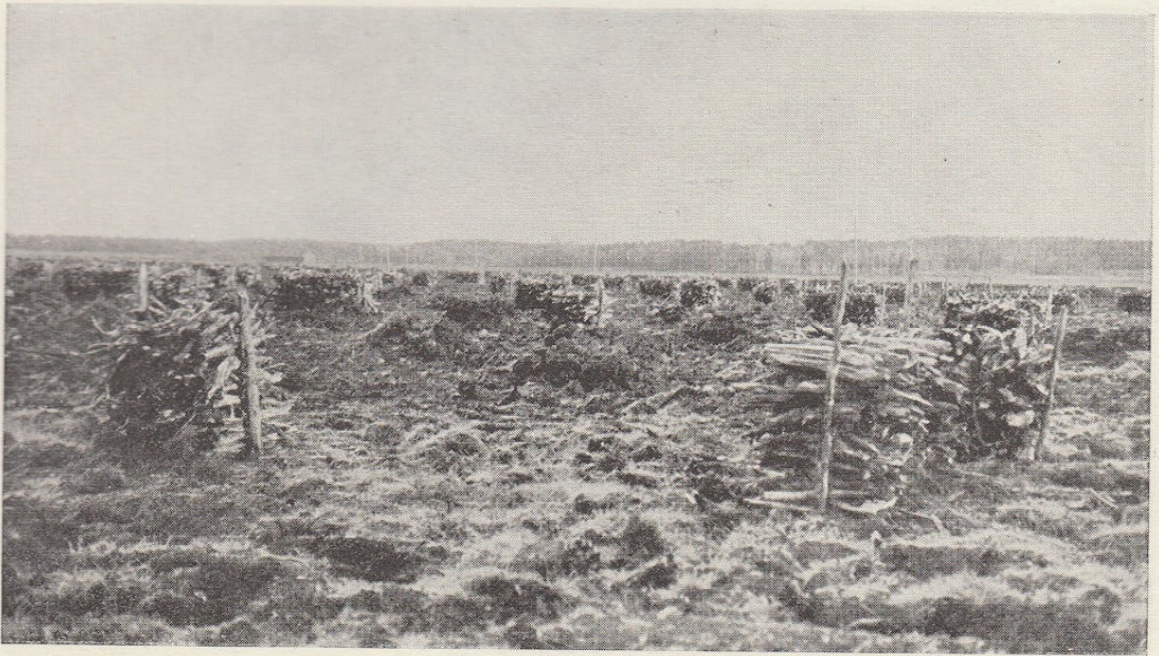
3. Maanviljelys ja metsänhoito

Kaiken kaikkiaan Tervakoskella oli maata pinta-alan laajimmillaan ollessa 9 373 ha, josta viljeltyä maata 1 085 ha. Tästä määrästä oli kuitenkin torpparien hallussa 383 ha peltoa, joten yhtiön omassa viljelyksessä oli 702 ha.

Tämäkin merkitsee todellista suurviljelystä. Vaikka maat olivatkin hajallaan kolmen kunnan alueella, niin sittenkin ne on aina hoidettu hyvin. Kun Tervakoski 1856 oli joutunut A. Waseniuksen ja L. Borgströmin haltuun, niin Wasenius Tervakosken isännöitsijänä kiinnitti heti Tervakoskelle tultuaan erikoista huomiota kartanon maanviljelykseen. Vuosina 1857—58 hän tilasi Ruotsista useaan otteeseen timotein, hollantilaisen puna-apilan ja alsikeapilan siemeniä. Tällöin Tervakoskella siis pääsi alkuun heinänviljelys ja lauhaheinä sai vähitellen väistyä viljelyn heinän tieltä. Myös turnipsinviljelys saavutti tällöin jo huomattavat mittasuhteet päättäen niistä siemen-tilauksista, joita Ruotsista samoina vuosina tehtiin.

Myöhemmin on maanviljelys ja karjanhoito kehitetty aivan uuden-aikaisia periaatteita noudattaen. Viljelyksen tasosta puhuvat omaa kieltään laajat salaojitusalueet. Ja kuitenkin maatalous on ollut 1850 lähtien syrjäisessä asemassa Tervakoskella. Pääasiana on ollut paperitehdas ja yleensä teollisuusliikkeen kehittäminen.

Varsin havainnollisen kuvan maanviljelyksen laajuudesta antavat kylvöjen määriä osoittavat luvut. Niinpä 1918, siis ennenkuin Tervakoski oli luovuttanut pois hankkimiaan maa-alueita, yhtiön viljelyksissä olevissa maissa oli kylvössä ruista 6 560 kg, ohraa 3 580 kg, vehnää 660 kg ja kauraa kerrassaan 25 250 kg. Viimeksi mainittu viljalaji on tietenkin etupäässä tarkoitettu karjanrehuksi ja tuo määrä näyttäisi viittaavan siihen, että yhtiön maanviljelys oli kehittynyt karjatalousvaltaiseksi. Samaan viittaa heinäsadon määrä, joka vuosittain oli n. 280 000 kg.

Paistonsuon raivausta

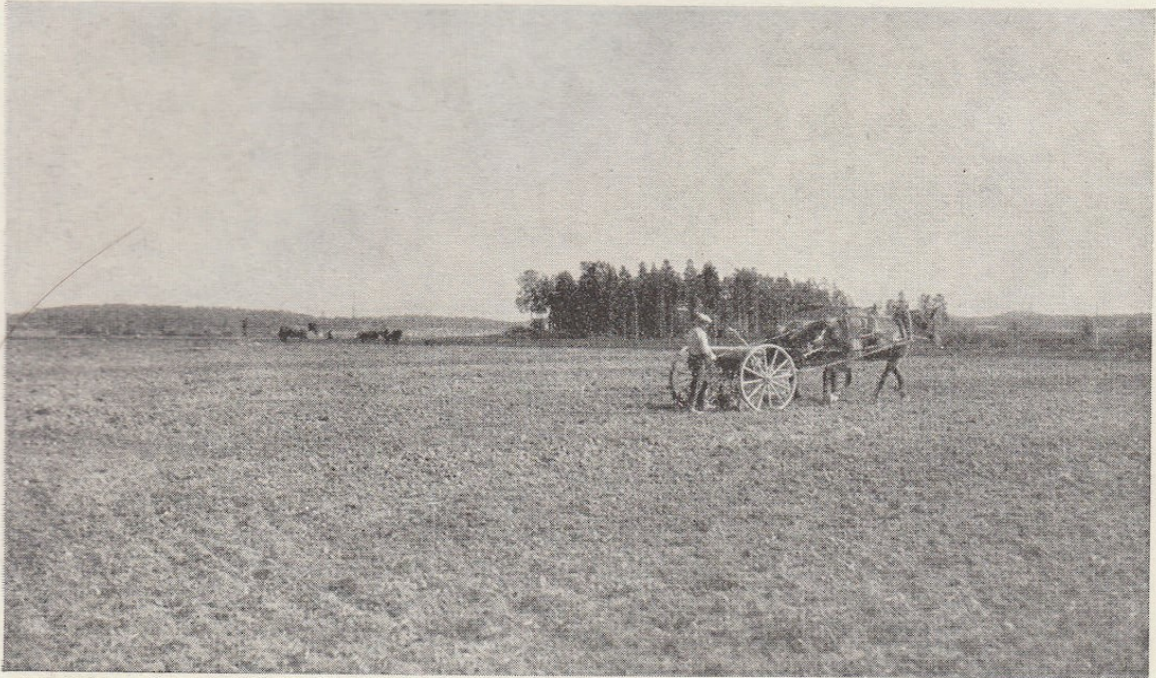
Paisto palkitsee raivaajan työn

Ulkotilaksi muodostuneen Paiston navetta ja talli

Maanmuokkausta Tervakoskella ennen traktorien aikakautta

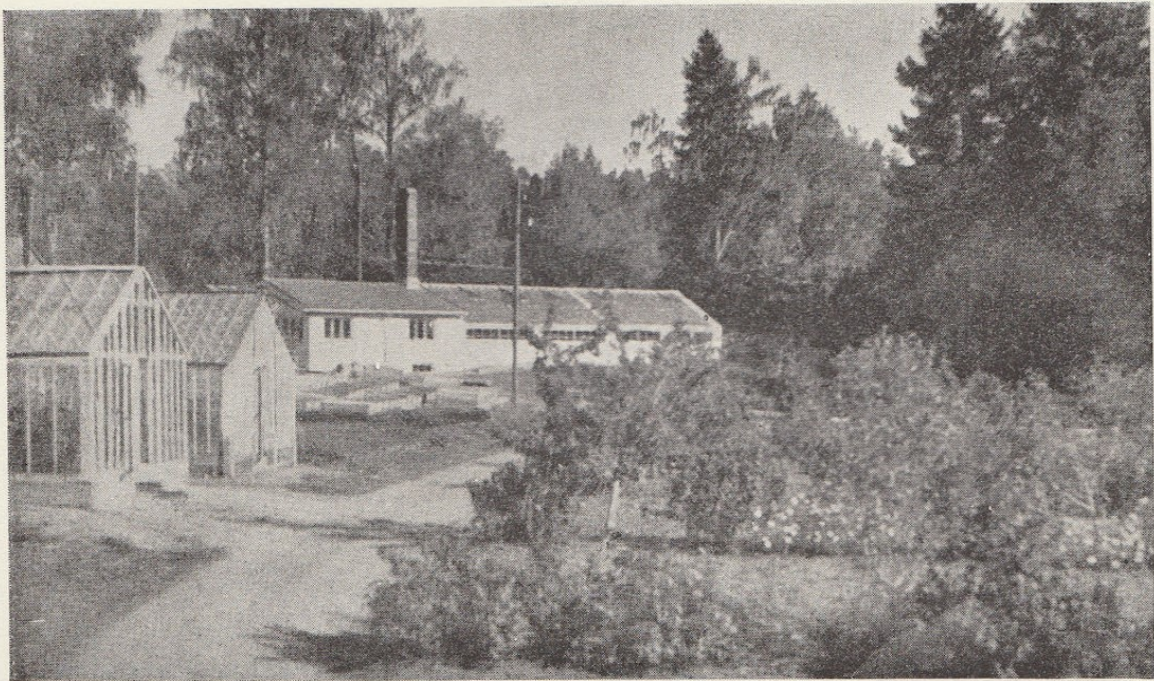

Viljelysmaat muodostavat salaojitettuja, mahtavia aukeita

Karjanhoito ei kuitenkaan ollut niin laaja kuin näistä luvuista saattaisi päätellä. Eri viljelmillä oli näet 1918 yhteensä vain 166 nautaa, kaikki nuori karja mukaanluettuna, siis vain 1 nauta 4 ha kohden viljeltyä maata. Maidon vuotuinen tuotanto oli n. 280 000 litraa.

Mutta jos nautakarjaa oli suhteellisen vähän, oli hevosia sitä enemmän. Puheenalaisena vuonna oli yhtiöllä kaikkiaan 100 hevosta. On itsestään selvää, että maataloutta varten ei tällaista hevosmäärää tarvittu. Maatalous pantiin palvelemaan erikoisesti paperitehtaan tarpeita. Ennen autojen valtakautta tehtaan ajoja varten tarvittiin suuret määrät hevosia, joiden lisäksi vieraita hevosia on käytetty runsaasti sekä paperin että lumppujen kuljetuksissa.

Metsien hoitoon Tervakoskella on niinkään kiinnitetty suurta huomiota. Jo 1860 laadittiin kartanon metsiä varten järkiperäinen hakkuusuunnitelma. Metsät jaettiin neljään lohkoon, joista kukin lisäksi jaettiin kolmeen jaksoon. Nämä taasen jaettiin hakkuulinjoilla 100—200 kyynärän, myöhemmin 100 metrin levyisiin sarkoihin, joista sitten joka toinen hakattiin jättämällä ainoastaan 8—10 siemenpuuta tynnyrialalle. Vasta sitten kun hakatut sarat olivat saaneet uuden taimiston, hakattiin vieressä olevat pystyyn jätetyt metsät.

Tervakoski Oy:n puutarhan nurkkaus

Tämä hakkuutapa, jota seurattiin aina 1915 saakka, osoittautui metsänuudistuksen kannalta tarkoituksenmukaiseksi.

Viimeksi mainitun vuoden jälkeen otettiin käytäntöön uudenaikaisemmat metsänhoitotavat, nimittäin perkaus- ja harvennushakkuut. Kun yhtiön oston kautta sai etupäässä vesiperäisiä metsäalueita, on metsien kasvukykyä 1910 lähtien edistetty metsien ojituksilla. Ojia on kaivettu kaikkiaan n. 300 km. Samanaikaisesti otettiin käytäntöön myös metsien kylvöt ja istutukset varsinkin sen takia, että monet ostetut metsätilat olivat puhtaiksi hakattuja.

Tervakosken metsänhoidosta pyydettiin asiantuntijanlausunto 1927 helsinkiläiseltä Thomén metsätoimistolta. Perusteellisen tarkastuksen tuloksena ammattiasiantuntija toteaa: »Voidaan sanoa, että yhtiön metsät ovat nykyisin parhaimmin hoidettuja metsiä, mitä maassamme tavataan». Eikä metsänhoidollinen puoli ole tämän jälkeenkään laskenut.

Yleensä omien metsien hakkuussa on noudatettu ankaraa säästävyyttä. Polttopuuta niinkuin muutakin puutavaraa on säännöllisesti ostettu niin paljon, kuin kohtuullisiin hintoihin on ollut saatavissa. Vain puuttuva määrä on hakattu omista metsistä¹.

Tervakosken tukkimetsää

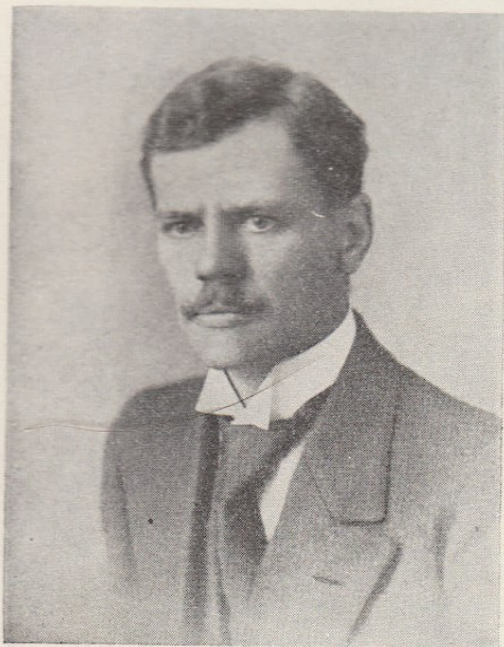
Lehtikuusiharvennus

Harvennushakkaus on suoritettu

Ojitettua metsää

C. G. Wrede, Tervakosken
ensimmäinen ammattikoulutuksen
saanut maatalouden johtaja

J. Kaltio,
Wreden seuraaja

Agron. V. E. Nieminen,
maatalouden johtaja Kaltion jälkeen

Agron. M. T. Posti,
Niemisen seuraaja

Eräs metsämiesten asuntorakennus

4. Maanluovutukset

Kuten edellä esitetystä on käynyt selville, Terwakoski Ab:sta oli suorastaan olosuhteiden pakosta tullut todellinen suurmaanomistaja. Mutta viimeisistä tilanostoista, jotka tapahtuivat 1917, kului vain muutama harva vuosi, kun kehitys jo rupesi kulkemaan taaksepäin, ts. maa-alue alkoi supistua, ja taaskin olosuhteiden pakosta. Torpparikysymys oli meillä muodostunut vaikeaksi yhteiskunnalliseksi epäkohdaksi, jonka korjaaminen oli ollut julkisen keskustelun ja erinäisten suunnittelujen alaisena yksikamarisen eduskuntamme syntymisestä lähtien. Käytännöllisen ratkaisun se sai kuitenkin vasta 1918. Se oli itsenäistyneen Suomen ensimmäisiä suuria yhteiskunnallisia ratkaisuja. Tämä merkitsi torppien ja mäkitupa-alueiden irtautumista itsenäisiksi tiloiksi ja koko vanhan torpparilaitoksen häviämistä. Tervakoskella tämä ratkaisu tiesi sitä, että kartanon maista muodostettiin 1919 ja 1920 28 itsenäistä tilaa. Yhdellä iskulla menetettiin viljeltyä maata 337 ha, metsää 443 ha ja joutomaata 5 ha eli yhteensä 785 ha.

Tämä alueellinen supistuminen oli kuitenkin vasta alkua. Tuskin torppien erotukset oli saatu suoritetuiksi, kun eduskunnassa jo 1921 vuoden valtiopäivillä oli esillä kysymys tilattoman väestön aseman parantamisesta järjestämällä sille mahdollisuus maan saantiin. Asia sai lopullisen ratkaisunsa 1922. Tällöin nimittäin vahvistettiin ns. Lex Kallio, so. laki maan hankinnasta tilattomille. Laki on tähdätty lähinnä teollisuusyhtiöiden maanomistusta vastaan. On itsestään selvää, että laki sisältää maan pakkolunastusoikeuden. Luovutusvelvollisten pääryhmän muodostavat lain mukaan 1) sellaiset maata omistavat yhtiöt, joiden teollisuuslaitoksissa käytetään metsätuotteita raaka-aineina, 2) yhtiöt, jotka harjoittavat puutavaran kauppaa sekä 3) yhtiöt, joiden yksinomaisena tarkoituksena ei ole maatalouden harjoittaminen tai yleishyödyllinen asutustoiminta.

Tästä jo näkyy, että Tervakoski kuului ensisijaisiin maanluovuttajiin. Lex Kallion perusteella Tervakoski Ab joutuikin luovuttamaan maata n. 629 ha.

Tämän jälkeen 1920-luvun lopulla oli yhtiön johtokunnassa useaan otteeseen pohdinnan alaisena maan myynti vapaaehtoisesti asutustarkoitukseen ja tonttialueiksi. Lopputuloksena olikin, että jo tässä vaiheessa erotettiin ja myytiin 166 erilaista tilaa ja tonttialuetta. Viime vuosina on vapaaehtoista myyntiä jatkettu. Tervakoski Oy, joksi nimi muutettiin 1928, on tällä tavoin vähentänyt maa-alaansa kaikkiaan n. 592 hehtaarilla.

Kaikki nämä eri tavoin tapahtuneet maanluovutukset jättivät kuitenkin Tervakoski Oy:n yhä suurmaanomistajaksi. Varsinainen suurluovutus tapahtui vasta 1940-luvulla. Se oli eräs sotiemme seuraus. Pika-asutus- ja maanhankintalakien perusteella on Tervakosken alueesta muodostettu 139 tilaa, joiden yhteinen pinta-ala on 2542 ha. Tämän lisäksi tulevat omakotialueet, jotka ovat arvokasta tonttialuetta, vaikka eivät pinta-alaltaan ole edellä mainittuihin luovutuksiin verrattuna merkityksellisiä.¹

Yleiskuvan maanluovutuksista kokonaisuudessaan antaa seuraava taulukko:

Tervakoski Osakeyhtiön maanluovutukset ja myynnit

Luovutuksen aiheuttaja	Tilojen luku	Peltoa ha	Metsämaata ha	Joutomaata ha	Yhteensä ha
Torpparilaki	28	337,3	443,2	5,0	785,5
Lex Kallio	39	109,0	516,0	4,2	629,2

Luovutuksen aiheuttaja	Tilojen luku	Peltoa ha	Metsämaata ha	Joutomaata ha	Yhteensä ha
Vapaaeht. myynti	171	237,5	346,9	7,3	591,7
Teiden pakkolunastus	—	0,5	0,3	—	0,8
Omakotialueet					
(1945—49)	79	14,1	1,1	—	15,2
Pika-asutuslaki	70	274,4	1 498,6	3,9	1 776,9
Maanhankintalaki	69	164,8	598,7	2,0	765,5
Yhteensä	456	1 137,6	3 404,8	22,4	4 564,8
Jäljellä		140,3	4 603,5	49,8	4 794,3
Siitä:					
Janakkalassa		123,4	1 864,8	12,6	2 000,8
Lopella		4,3	1 176,9	9,6	1 190,8
Rengossa		12,6	1 561,8	27,6	1 602,0
Hausjärvellä		—	—	—	0,7

Tervakosken maa-alueiden laajuus on aiheuttanut suuret tiekustannukset. Ensiksi on syytä mainita Riihimäelle vievä tie, josta Tervakoski Oy:n ylläpitämä tieosuus oli 9 km, loput 6 km oli Riihimäen kauppalan tietä. Alkuaan tämä tie oli pelkkä viljelystie (Punkan tie), mutta muodostui vähitellen yleiseksi maantiekseksi. Tien kunnossapito vaati suuria uhrauksia varsinkin sen jälkeen, kun autoliikenne rupesi kehittymään. Tästä huolimatta yhtiö yksinään huolehti tien kunnostamisesta aina vuoteen 1948 saakka, jolloin se otettiin valtion haltuun.

Toinen yleiseksi maantiekseksi muodostunut viljelystie oli Tervakosken—Vähikkälän 6 km:n pituinen tie, joka vuodesta 1921 lähtien oli kylätienä, suurimpana osakkaana Tervakoski Oy. Mutta 1948 sekin otettiin valtion haltuun. Sen sijaan Vähikkälän—Rengon tie, jossa yhtiöllä niinikään on osuutensa, on jatkuvasti kylätienä.

Rengon ja Janakkalan rajalla on yhtiöllä yhteensä 25 km metsäautotietä, joka on rakennettu vuosina 1923—27. Lisäksi on mainittava seuraavat kylätiet, joissa kaikissa Tervakoski Oy:llä on huomattava osuutensa, nim. tieosat Raaminmäki—Ylimmäislammi (tien koko pituus 5,5 km), Ylimmäislammi—Rasi (4 km), Ylimmäislammi—Sillanpää (2,5 km), Mikkola—Kyös-

Aurattu talvitie

tilä (3 km), Vehmainen—Ylimmäislammi (6 km) ja Topeno—Vahteristo Lopella (4 km).

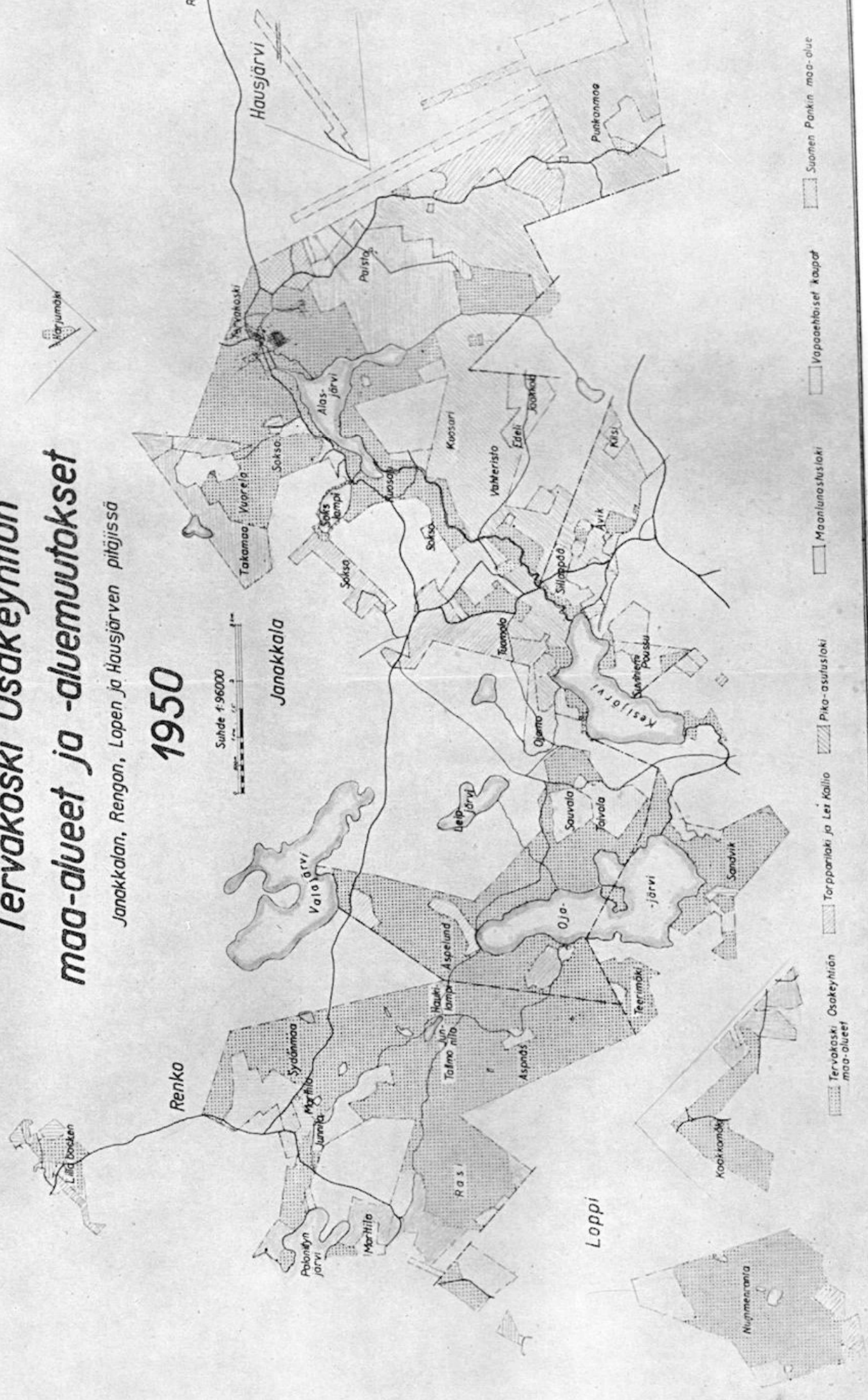
Myös paperitehdas on synnyttänyt erään tärkeän tien, nim. Tervakosken—Ryttylän maantien. Kun Helsingin—Hämeenlinnan rata 1862 valmistui, oli Hämeenlinnan asema ainoa, jonne Tervakoskelta oli maantieyhteys. Tälle asemalle alunperin suunniteltiin Tervakosken liikenteen keskittäminen. Aseman viereen oli tarkoitus rakentaa oma varastorakennuskin. Mutta matkan pituus pakotti suunnittelemaan lyhyempää tieyhteyttä rautatielle. Tuloksena oli tien rakentaminen Ryttylään ja varastosuojan pystyttäminen Ryttylän aseman viereen. Tie, joka on 7 km:n pituinen, oli aluksi yksinään Tervakoski Oy:n ylläpitämä. Vihdoin 1921 tämäkin tie muutettiin kylätieksi ja 1928 siitä tuli valtion maantie.

Tervakoski Osakeyhtiön maa-alueet ja -aluemuutokset

Janakkalan, Rengon, Lopen ja Hausjärven pitäjissä

1950

Suhde 1:96000

- Tervakoski Osakeyhtiön maa-alueet
- Torpparitilat ja Les Kallio
- Pika-asutustilat
- Maanlustustilat
- Vapaaehtoiset kaupungit
- Suomen Postin maa-alue